

Pajić Tijana

Filozofski fakultet

Univerzitet u Novom Sadu

EMOCIONALNI RAD IZMEĐU PREŽIVLJAVANJA I
EKSPOLATACIJE

Emocionalni rad kao ženski (ne)plaćeni rad¹

---

¹ Ovaj rad je nastao u sklopu predmeta Sociologija roda pod mentorstvom doc. dr Ane Pajvančić-Cizelj.

Uvod

Autorka rada nastoji da opiše i analizira emocionalni rad kao integralni deo neplaćenog kućnog rada u kontekstu kapitalističkog poretka. Polazi se od definisanja emocionalnog rada kao urodjenog pojma. Kako to objašnjava sociološkinja Lisa Heubner: “Mi urodnjavamo emocije u našem društvu tako što kontinuirano podržavamo pogrešnu ideju da su žene uvek, prirodno i biološki u stanju da osećaju, izražavaju i upravljaju svojim emocijama bolje nego muškarci” (Heubner prema Hartley, 2017). Emocionalni rad može da se definiše kao vid brige za drugog i kao menadžment osećanja. Kada je briga u pitanju, ona je takođe urodjena, u smislu da se prihvata kao tipično ženski fenomen, često obojen iracionalnim momentima. Ovakvo shvatanje brige kao iracionalnog naboja sa jakim osećanjima strepnje i straha za voljenog odgovara patrijarhalnom stereotipu žene kao bliže prirodi, emocionalne, pasivne, slabe, krhke, intuitivne. Emocionalni rad kao briga smešten je u privatnoj sferi neplaćenog kućnog rada. Menadžment osećanja s druge je manje esencijalistički jer implicira aktivan angažman i upravljanje emocijama od strane onog ko ih projektuje. Stoga se ovakvo određenje emocionalnog rada više odnosi na javnu sferu rada, odnosno profesije i zanimanja za koja su radnici plaćeni. Takva zanimanja su na primer: stjuardese, medicinske sestre, socijalne radnice ili konobarice. Međutim, i u privatnoj i u javnoj sferi emocionalni rad se nesrazmerno više od žena očekuje nego od muškaraca, bilo da su one za to plaćene ili ne. Potom se u radu nastoji analizirati emocionalni rad kao eksploatacija s jedne, i kao strategija preživljavanja s druge strane. U oba slučaja postoji momenat nužnosti i prinude sistemskog tipa. Počinje se sa uviđanjem značaja društvenog položaja koje žena, odnosno njihova sistemska subordiniranost koja je produkt istorijskih kontinuiranih patrijarhalnih vrednosti koje se u mnogim društvima, a tako i u našem, gaje. Autorka pokušava da žensku situaciju sagleda u hermeneutičkom odnosu između mikro i makro nivoa, privatne i javne sfere, porodice i društva.

Ključne reči: *emocionalni rad, kapitalizam, patrijarhat, briga, menadžment osećanja*

Pojam emocionalnog rada

Emocionalni rad može se definisati kao emocionalno opterećujući vid brige za drugog. Emocionalni rad je prvenstveno prepoznat od strane feministkinja koje su ga prvenstveno uočile unutar sfere neplaćenog kućnog rada. Međutim, američka sociološkinja Arli Hokčajld (Arlie Hochschild) je opazila zastupljenost emocionalnog rada i u profesionalnoj sferi, prevashodno u medicini i menadžmentu, ali i u uslužnom sektoru. Sprovela je istraživanje emocionalnog rada stjuardesa nekolicine avio kompanija, a rezultate istraživanja je objavila u okviru svoje knjige “The Managed Heart” u kojoj detaljno analizira karakteristike emocionalnog rada u odnosu na klasnu i polnu dimenziju. Emocionalni rad se najčešće definiše kao menadžment osećanja. Menadžment osećanja u sebe inkorporira površinsku i dubinsku glumu kao forme rada “koje se mogu prodati kada su privatni kapaciteti za empatiju i toplinu stavljeni u svrhu korporativne koristi” (Hochschild, 2003:89). Razlikujući površinsku i dubinsku glumu, Hokčajld emocionalnom radu prilazi dramaturškim pristupom. Površinska gluma koristi govor tela i facijalne ekspresije kao svoje glavne instrumente (Hochschild, 2003). Dubinska gluma podrazumeva težnju i trud da se emocija oseti. Ona podrazumeva aktivni napor da se akter uživi u emociju koja je neodvojiva od njenog socijalnog konteksta. Ova podela na površinsku i dubinsku glumu podseća na Gofmanovo (Erving Goffman) razlikovanje stejdža i bekstejdža u svakodnevnim aktivnostima društvenih aktera. Emocionalni rad je klijentocentričan i formatiran je tako da favorizuje pozitivna osećanja koja se usmeravaju na klijenta od strane zaposlenog. Uslužni sektor savremenog društva brzo je prepoznao lubrikantna svojstva emocionalnog rada, te ga integrisao u poželjne sposobnosti zaposlenih. Hokčajld je u svom istraživanju krenula od pretpostavke da postoji nesklad između onoga šta radnik svojim govorom tela i verbalnim izražavanjem projektuje i onoga šta on zaista oseća. Smatrala je da postoji mogućnost da diskrepancija između govora tela i stvarne, proživljene emocije u situaciji površinske glume deluje otuđujuće na radnika. Međutim, ohrabrujuće je da su kasnija istraživanja u ovoj oblasti oporvgnula njenu pretpostavku. Naime, ispostavilo se da usiljeni osmeh ima pozitivan efekat na radnika, a to se objašnjava time da radnikov inicijalni osmeh izaziva povratnu pozitivnu reakciju klijenta koja će povratno stvarati pozitivna osećanja radnika. Ono što se emocionalnim radom postiže, naročito u uslužnim delatnostima, je pozitivna radna atmosfera. Nakon Hokčajldove, Briman (Alan Bryman) je emocionalni rad inkorporirao kao sastavni element “performativnog

rada”. Za Brimana, emocionalni rad podrazumeva „izvođenje rada od strane menadžera i zaposlenih kao dramskog komada u kojem je radno mesto konstruisano slično pozorišnoj bini” (Briman, 2004:103). Emocionalni rad neizostavni je deo ekonomije brige koja se definiše kao „deo ljudske aktivnosti, materijalne i socijalne, koja je usmerena na pružanje brige sadašnjoj i budućoj radnoj snazi i ljudskoj populaciji u celini, uključujući i pripremu hrane u domaćinstvu, odevanje i obezbeđivanje skloništa“ (Alexander, Baden, 2020). U ekonomiji brige međusobno se prepliću aspekti tržišne i netržišne ekonomije, formalne i neformalne sfere, plaćenog i neplaćenog rada, produktivnog i reproduktivnog rada.

Neoliberalni kapitalizam i neplaćeni rad

Neoliberalni kapitalizam je ujedno i ekonomski i ideološki sistem. Kao ekonomski sistem, neoliberalizam se zalaže za: deregulaciju tržišta, privatizaciju, smanjenje taksa i smanjenje državnog intervencionizma. Kao ideološki sistem, on podrazumeva pokušaj održavanja trenutnih nejednakih odnosa moći, kako političkih, tako i socijalnih, kao i vladavinu globalnih ekonomskih i političkih elita. Međutim, neoliberalni kapitalizam je bitno uticao na kulturu i društvene vrednosti. On promovise kruti individualizam, u okviru koga svaka individua snosi ličnu odgovornost za sopstveni uspeh ili neuspeh, odnosno lične odluke i izbore, ignorišući ulogu koju ima sam društveni sistem nejednakosti (čitaj: opresije). Kao takav, neoliberalni kapitalizam je stvorio klimu koja nikako ne pogoduje feminističkim ciljevima. Naprotiv, on je stvorio sve veći razdor i sve veće nejednakosti među samim ženama, ugrožavajući mogućnosti za stvaranje neke osnove za međusobnu solidarnost i političko delovanje.

Jedna od najvećih greški je tvrdnja da su rodne razlike značajnije od bilo koje druge strukturne hijerarhije i da je isključivo patrijarhat odgovoran za nepovoljniji društveni položaj žena. Time se ostaje slep na ulogu neoliberalizma u stvaranju klasnih nejednakosti kako među ženama, tako i među muškarcima (Gregor and Grzebalska, 2016). Polazište socijalističkih feministkinja je stoga usmereno na razotkrivanje načina na koje država služi patrijarhalnom kapitalizmu u održavanju nejednakih odnosa moći zasnovanih na rodnoj razlici tako što ženama pripisuje reproduktivne uloge i u privatnoj i u javnoj sferi (Gregor and Grzebalska, 2016). U tom smislu, kategorije “plaćenog” i “neplaćenog” rada su u službi ideologije čiji je cilj eksploatacija ženskog neplaćenog rada i održavanje žena u nepovoljnom položaju koji je i doveo do

eksploatacije. Zato je pitanje monetarizacije netržišnog rada žena pitanje ekonomskog statusa žena u društvu. Ako bi ženski neplaćeni rad bio adekvatno vrednovan, došlo bi do situacije u kojoj bi žene bile hranioci porodice jer ukupno rade više sati u poređenju sa muškarcima (HDR, 1995). Naime, neoliberalna kultura je izrazito monetarnog karaktera i ima tendenciju da svemu pripisuje određenu vrednost, pa shodno tome “da bi ljudska aktivnost bila vrednovana, ona mora uvek da ima tržišnu vrednost” (HDR, 1995:97). Postavlja se pitanje kako je uopšte moguće da u takvom kulturnom etosu postoji neplaćeni rad.

Neplaćeni rad se može razumeti kao da “se sastoji od svih produktivnih aktivnosti izvan zvaničnog tržišta rada koji individua izvršava za svoje ili tuđe domaćinstvo. Ove aktivnosti su produktivne u smislu da troše vredne resurse u cilju zadovoljenja ljudskih potreba” (Swiebel, 1999:1). Polazeći sa marksističkog stanovišta, možemo razlikovati produktivni i reproduktivni rad. Reproductivni rad je neplaćeni rad i on uključuje „reprodukciju radne snage, i na dnevnom i na generacijskom novou“ (Swiebel, 1999:3). Reprodukacija radne snage u generacijskom smislu podrazumeva biološku reprodukciju ljudske vrste, dok na dnevnom nivou označava obnavljanje radnog potencijala i energije ljudi, u smislu ishrane, odevanja, higijene, lečenja i slično. Produktivni rad je onaj koji stvara tržišnu vrednost i višak vrednosti za kapitalistu. Produktivni i reproduktivni rad su prema marksističkoj literaturi usko povezani i međuzavisni. U tom smislu, „tržišni rad je često rezultat zajedničke produkcije, koji ne bi bio moguć ako žene nisu kod kuće brinući o deci i domaćinstvu“ (HDR, 1995:97). Naime, „radnik, koji se u kapitalizmu ... shvata kao odrastao muškarac koji je hranilac svoje porodice za svoj rad dobija samo najamninu u vrednosti njegovih potrošenih i obnovljivih radnih potencijala. Sve ono što u njegovu ukupnu reprodukciju kao ljudskog bića ulaže njegova porodica, a pre svega žena kroz svoj neplaćeni domaći, reproduktivni rad jeste trošak proizvodnje koji kapitalista ne priznaje, ali koji zapravo snose žena i porodica“ (Milić, 2011). Na taj način kapitalista profitira od neplaćenog kućnog rada. Stoga je u interesu svakog kapitaliste da kućni rad ostane neplaćen i nepriznat da bi se iz njega mogao ekstrahovati višak vrednosti. Njen rad, održava sistem koji je tlači, a „ženska potlačenost je centralna za celokupnu društvenu reprodukciju“ (Vogel, 2015).

Emocionalni i kućni rad kao eksploatacija

Emocionalni i kućni rad, iako slični, nisu isti pojmovi. Emocionalni rad može da se shvati kao komponenta kućnog rada, ali i pojedinih zanimanja u javnoj sferi, dok se kućni rad isključivo vezuje za privatnu sferu, odnosno mesto na kojem se odvija (ILO convention 189). Emocionalni rad podrazumeva emocionalne napore manifestovane u vidu brige za drugog.

Kućni rad, za razliku od emocionalnog, iziskuje fizičke napore i konkretne fizičke aktivnosti. I kućni i emocionalni rad jesu deo ekonomije brige koja je ujedno prisutna i u privatnoj i u javnoj sferi. Kućni rad uključuje brigu o drugim licima – članovima domaćinstva i brigu o samom domaćinstvu. Lice kućnog rada je materijalno, a naličje socijalno. Pod brigom o licima u domaćinstvu se misli na kuvanje, pranje odeće, peglanje, hranjenje dece, brigu o deci, edukacija dece, briga o starim i bolesnim članovima domaćinstva, te članova sa invaliditetom, pa čak i brigu o kućnim ljubimcima. Briga o domaćinstvu u materijalnom smislu podrazumeva zadatke čišćenja i održavanja domaćinstva kao fizičkog prostora. “Priroda rada, a posebno kućnog rada, je veoma različita u zemljama u razvoju i industrijskim državama. Žene u industrijskim državama imaju pristupa uređajima koji značajno olakšavaju fizički zahtevne kućne poslove. Takođe, one mogu da kupe proizvode i usluge koji su već inkorporirani u mnoge ranije stadijume pripreme (na primer hrane) koje žene u zemljama u razvoju moraju pripremati. Žene u zemljama u razvoju moraju neretko obavljati vremenski i fizički zahtevnije poslove, kao što je pribavljanje čiste i pijaće vode i prenos iste do doma ili sakupljanje drva za grejanje. Nije u pitanju, dakle samo kvantitet vremena, već i intenzitet napora koji se ulaže u ove aktivnosti” (HDR, 1995:90). U tom smislu, osim klasne, potrebno je uvažiti i globalnu perspektivu nejednakosti zemalja, shodno tome da li pripadaju periferiji, polu-periferiji ili periferiji u svetskom sistemu.

Kućni rad i emocionalni rad imaju nešto zajedničko: “oni bi mogli, barem u teoriji, da budu zamenjeni tržišnim dobrima i plaćenim uslugama” (Swiebel, 1999:1). To je poznato kao tzv. *kriterijum treće osobe* (third person criterion) koji podrazumeva dovođenje i plaćanje treće osobe da izvršava ove aktivnosti u domaćinstvu. Međutim, ovaj kriterijum nosi u sebi jednu problematičnu implikaciju. “Većina ovih aktivnosti imaju vrednost koja nadmašuje svaku

ekonomsku valuaciju” (HDR, 1995:97), najviše jer neplaćeni rad čini “esecijalni element socijalnog sastava i bitan faktor kvaliteta života” (Swiebel, 1999:1).

Binarne opozicije kao što su: muško/žensko, javno/privatno, kultura/priroda, duh/telo, aktivnost/pasivnost, a koje su zasnovane na stereotipima koji su istorijski kultivisani i promovisani u okviru patrijarhalne kulture uvatili su ženu u zamku domaćinstva (Spasić, 2003). Prema Silviji Federiči (Silvia Federici), naturalizacijom i urođnjavanjem kućnog rada učinjena je manipulacija žena od strane kapitalizma i ona se ne može porediti sa iskustvom radničke klase. Naime, Federiči polazi od ideje da su žene u znatno drugačijoj poziciji od radnika kada je u pitanju neplaćeni kućni rad. Žene ne predstavljaju klasu u marksističkom smislu te reči. Polazeći iz marksističke perspektive Federiči prepoznaje eksploataciju i manipulaciju radnika. Ona ističe da “nadnica tebe prepoznaje kao radnika, koji kao takav, imaš pravo da se cenkaš i boriš za ili protiv uslova i količine rada. Imati nadnicu znači biti deo društvenog ugovora” (Federici, 2012:16). Radnik, iako manipulisan, nije osuđen na svoju radnu ulogu u svakodnevnom životu. Radna pozicija ne čini ga čovekom koji on, svojim imenom i prezimenom jeste. On danas može biti poštar, sutra može biti taksista. Kada je kućni rad u pitanju, on je sinonim za ženu. Kućni rad je “transformisan u prirodan atribut naše ženske konstitucije i ličnosti, on je unutrašnja potreba, aspiracija koja pretpostavljeno dolazi iz dubine našeg ženskog karaktera” (Federici, 2012:16). Razlog za percipiranje kućnog rada kao prirodnog, inherentno ženskog atributa, a ne kao rada, autorka vidi u tome da se na taj način opravdava njegova neplaćenost. Emocionalni rad, takođe “je potcenjen, učinjen nevidljivim i nije prepoznat kao rad koji doprinosi ekonomiji” (Cowan, 2019). “Kapital je trebao da nas ubedi da je to prirodna, neizbežna, čak i ispunjavajuća aktivnost kako bi nas naterao da prihvatimo neplaćeni rad” (Federici, 2012:17). Takođe, ona uviđa da većina poslova za koje su žene plaćene jesu ekstenzije “domaćinog slučaja” (Federici, 2012). Žene su prevashodno najzastupljenije kao medicinske sestre, spremačice, učiteljice, sekretarice, a sve veštine potrebne za uspešno obavljanje ovih poslova žene su od malena učile u svojim domovima od strane svojih majki, odnosno već su dovoljno utrenirane. Sve su to zanimanja koja impliciraju isto ono što se podrazumeva u slučaju domaćice: tuđi životi zavise od njenog rada, a teško je videti gde rad počinje, a gde se završava. Drugim rečima, “široom sveta žene se kroz proces socijalizacije usmeravaju na određene poslove koje odlikuju briga, nega i pažnja prema drugima” (Stanković i Markov, 2011:324). Takođe, naturalizacija emocionalnog rada je sistemskog karaktera jer “žene koje odbijaju da se previše emocionalno angažuju za dobrobit

drugog moraju biti suočene sa idejom da, ukoliko to učine, biće smatrane manje ženstvenim” (Hochschild, 2012:166) što može da deluje kao faktor isključivanja. Suprotno shvatanju Federičijeve, Lise Vogel smatra da se neplaćeni kućni rad mora analizirati u odnosu na klasnu dimenziju. Naime, pozicija domaćice analogna je poziciji radnika čiji višak proizvedene vrednosti odlazi kapitalisti. Međutim, ono po čemu se njen rad suštinski razlikuje od rada radnika je to što njen rad nije prepoznat kao rad – njen rad nema vrednost. Devalvacija ženskog rada u kapitalističkom poretku rezultat je, između ostalog, uske definicije ekonomske aktivnosti koja je sinonim tržišne, ali i u shvatanju samog koncepta vrednosti (HDR, 1995).

Emocionalni rad kao strategija preživljavanja

“Razlog zbog kojeg žene imaju manje nezavisnog pristupa novcu, moći, autoritetu ili statusu u društvu je to što one čine subordinirani društveni stratum” (Hochschild, 2003:163). Bespomoćnost se manifestuje u „nemogućnosti da se participira u ili utiče na odluke koje temeljno utiču na život individue, dok moćniji akteri prave odluke u njeno ime bez prethodnog razumevanja situacije u kojoj se individua nalazi i bez poštovanja njenih interesa“ (HDR, 2019:158). Budući da imaju manje resursa, žene od osećanja i njihove pažnje prave resurs koji nude pretežno (ali ne i isključivo) muškarcima u zamenu za više materijalnih resursa kojima nemaju pristupa. U prilog ovome Hokčajld ističe značaj drugačije socijalizacije i “treninga” ženske i muške dece za različite sposobnosti. Devojčice su češće stavljene pred zadatak savladavanja agresije i besa i učenja veština lepog ponašanja. Suprotno tome, dečaci su učeni da budu agresivni prema “lošim momcima” odnosno onima koji krše pravila, dok su kažnjeni za ispoljavanje straha i ranjivosti. Hokčajld polazeći od nejednakog društvenog položaja žena tumači emocionalni rad kao strategiju preživljavanja. Budući da “žene zavise od muškaraca za novac jedan od načina da vrate svoj dug je da praktikuju emocionalni rad – naročito one emocije koje afirmišu, pojačavaju i slave dobrobit i status drugih” (Hochschild, 2012:165).

Marina Blagojević vidi “žensku brigu” kao društveni konstrukt koji vezuje žene za privatnu sferu, što doprinosi reprodukciji sistema koji je zavistan od ženskog emocionalnog i neplaćenog kućnog rada. Budući da je briga osnova zajednice, jer je ona posebno izražena u brizi za potomstvo (ali nije ograničena samo na njega), ona predstavlja mehanizam koji zadržava žene u funkciji reprodukovanja društva i u biološkom i u društvenom smislu. (Blagojević, 2002). One

rađaju, hrane, neguju, uče i vaspitaju decu. Svođenjem na čisto biološku kategoriju, ona se pokušava diskreditovati i ostaviti u senci. Briga se uklapa u koncept koji je Blagojević nazvala “žrvenim mikro matrijarhatom” i oba su koncepta posebno karakteristična za naša balkanska post-konfliktna društva. Brigu Blagojević određuje kao: misao, ponašanje, proces i odnos. Briga je socijalizacijom i internalizacijom naučeni mehanizam. On se uči još u detinjstvu. Prvo je dete objekt majčine brige, a ženska deca se tako uče da budu objekti i da kada odrastu počnu i sama primenjivati ovaj mehanizam na svog objekta brige (muž ili/i deca). Briga je istovremeno i izraz faktičke nemoći, ali i vid “negacije moći zasnovane na autoritetu i uspostavljanje moći putem emocija” (Blagojević, 2002:597). Uz pomoć emotivne manipulacije (svesne ili nesvesne) žena uspostavlja kakvu-takvu privatnu moć u okviru svog malog sveta. Postoje dve mere brige prema Blagojević, a to su bol i rad. Briga podrazumeva trošenje energije, vremena i zdravlja onoga ko brine. Briga je, dakle aktivan proces – ona iziskuje napore. Kako ona to formuliše: “Briga je trošenje sopstvenih resursa za Drugog” (Blagojević, 2002:600). De Beauvoir takođe žensku subordiniranost vidi kao istorijski kontinuitet koji se obnavlja unutar porodice, u detinjstvu od strane roditelja i rođaka, a potvrđuje se kasnije u odraslom dobu od strane društvenog sistema. Ženska deca su različito socijalizovana u detinjstvu od muške dece. Pristup de Beauvoir je pod uticajem psihoanalitičkog pristupa Jungera i Frojda. Naime, te razlike u socijalizaciji potiču iz različitog društvenog vrednovanja dečijih polnih organa u njihovoj ranom detinjstvu, preciznije u analnoj i falusnoj fazi. Kao primer, de Beauvoir daje razlike u društveno prihvatljivom načinu uriniranja devojčica i dečaka, gde dečak to obavlja stojeći, a devojčice ne samo da to moraju činiti čučajući, već moraju i da se sakriju. Devojčica zbog svoje fizionomije nema ništa čime može da rukuje, da upravlja. Njena vagina se predstavlja kao nešto unutrašnje, gotovo nepostojeće, za razliku od dečaka. “Njegov način postojanja ohrabruje da se postavi za sebe ... on poima svoje telo kao sredstvo dominacije nad prirodom i instrument za borbu”. (de Beauvoir, 2016:194). Devojčici se daje lutka koja će predstavljati refleksiju nje same. Idealne žene. Devojčica se podstiče da već tada samu sebe objektifikuje; “Ona se ohrabruje u tendenciji da se pretvori o objekat” (de Beauvoir, 2016). Posle idolizacije njene majke, nju “druženje, škola, igra, čitanje” dovode do shvatanja “da su muškarci, a ne žene, gospodari sveta. To otkriće ... neumoljivo modifikuje svest koju ima o samoj sebi”. (de Beauvoir 2016:198).

Zaključak

Neplaćeni emocionalni rad, bilo u uslužnom sektoru, bilo u privatnoj sferi porodičnog doma, predstavlja motor neoliberalnog kapitalističkog sistema. Emocionalni rad, iako se u mnogo većoj meri očekuje od žena, zavisi u mnogome i od nečije rasne i klasne pripadnosti. Stoga, osoba koja je svojim polom već u nepovoljnom društvenom položaju može da bude u dvostrukoj deprivilegovanosti ukoliko je pripadnica manjinske rasne, etničke ili verske grupe. Takođe, ukoliko je neka žena migrant taj položaj može samo dodatno da joj oteža kretanje na tržištu rada, te se od nje neretko očekuje više emocionalnog truda i trpeljivosti sa klijentima zbog toga što predstavlja dvostruko Drugo. Stepem zastupljenosti emocionalnog rada je istorijski, kulturološki i religijski uslovljen i ne može se posmatrati bez prethodnog razmatranja konteksta u kojem se javlja. „Emocionalni rad nije problem interpersonalnog konflikta, već je u pitanju problem strukturne nejednakosti“ (Cowan, 2019). Emocionalni rad, kao i kućni rad, produkti su patrijarhalnog sistema vrednosti, a svi oni zajedno podržavaju neoliberalni kapitalistički sistem koji hendikepira žene i zadržava ih u njihovom subordiniranom društvenom položaju, eksploatišući njihove fizičke, emocionalne i seksualne napore. Konačno, feministički napori u oblasti teorije ne smeju zanemarivati privatnu sferu jer upravo je ona mesto reprodukcije rodne nejednakosti. Neko mora da pamti datume rođendana bližnjih, neko mora da organizuje rasporede aktivnosti i da se njima prilagođava, neko mora da vodi evidenciju o hrani koja nedostaje u fridžideru. Partnerski i bračni odnosi jesu posebno značajni za dublja feministička razmatranja, a držanjem istih kao intimne sfere u koju se ne zalazi je još jedan od trikova kojima se održava status quo. Asimetrična ranjivost brakom za žene – ženina tradicionalna odgovornost za rađanje dece zapravo pomaže da se oblikuje tržište radne snage koji hendikepira te iste žene. To stvara nejednaku ekonomsku moć koja učvršćuje nejednaku ravnotežu moći u privatnoj sferi – naročito u kontekstu heteroseksualnog braka. “Kapitalistički sistem dok obećava oslobođenje, zapravo zamenjuje jednu formu dominacije drugom” (Fraser, 2009:115).

Literatura

- Beauvoir, Simone de (2016). *Drugi spol*. Naklada Ljevak.
- Blagojević, Marina. „Brinem, dakle postojim: dekonstrukcija ženske brige“, u Blagojević, M., *Mapiranje mizoginije u Srbiji: diskursi i prakse*, Kvinna Till Kvinna, Beograd, 2002, 591-603.
- Vogel, Lise. (12.5.2015). *Još jednom o kućanskom radu*. Slobodni filozofski.
- Milić, Anđelka. (2011). Marksistički i socijalistički feminizam. U: *Uvod u rodne teorije*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Spasić, Ivana. (2003). Feminizam i sociologija svakodnevnog života. *Filozofija i društvo*. XXII-XXIII.
- Stanković, F., Markov, S. (2011). Rod i ekonomija. U: *Uvod u rodne teorije*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- UN Women. (2020). *Ekonomija brige u vreme pandemije COVID-19 i mera za njeno sprečavanje u Srbiji*.
- Bryman, Alan (2004). *The Disneyization of Society*. SAGE Publishers.
- Cowan, Leah (2019). “Emotional labour is heavier burdern for some of us”. *TEDXRoyalCentralSchool*.
<https://www.youtube.com/watch?v=Db074Wfmzqs&t=699s> .Pristupljeno: 21.9.2020.
- International Labour Organization. *Domestic Workers*. <https://www.ilo.org/global/topics/care-economy/domestic-workers/lang--en/index.htm> .Pristupljeno: 13.10.2020.
- Federici, Silvia. (2012). *Revolution at Point Zero: Housework, Reproduction and Feminist Struggle*. PM Press.
- Fraser, Nancy (2009). Feminism, Capitalism and the Cunning of History. *The Left Review* n.56.
- Gregor, A. and Grzebalska, W. (2016). “Thoughts on the contested relationship between neoliberalism and feminism” in *Solidarity in struggle: Feminist Perspectives on Neoliberalism in East-Central Europe*. Budapest: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Hartley, Gemma. (Sept. 27.2017). “Women Aren’t Nags – We’re Just Fed Up”. *Harper’s Bazaar*.
Pristupljeno: 21.9.2020.
- Hochschild, Arlie R. (2003). *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*. University of California Press.
- United Nations Development Programme. (1995). *Human Development Report*.
- United Nations Development Programme. (2019). *Human Development Report*.

Swiebel, Joke (1999). *Unpaid Work and Policy-Making: Towards a Broader Perspective of Work and Employment*. United Nations: Department of Economic and Social Affairs.